

УДК 341.81

DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v24i0.645>*Б. М. Телефанко*

ПЕНІТЕНЦІАРНИЙ І ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНИЙ РЕЦИДИВ

Постановка проблеми. Пенітенціарний рецидив має місце тоді, коли особа, яка була засуджена до позбавлення волі, знову вчиняє протягом строку судимості новий злочин, наприклад грабіж, за який знову засуджується до позбавлення волі. Обставинами, які сприяють виникненню рецидиву злочинів, є також фактор необґрунтованого застосування до засуджених, які не стали на шлях виправлення або не довели свого виправлення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокового їх звільнення від відбування покарання.

Пенітенціарний рецидив завжди пов'язаний із покаранням у виді позбавлення волі. Він має місце там, де особа під час відбування покарання у виді позбавлення волі знову вчиняє злочин, за який засуджується до позбавлення волі. Наприклад, втеча із місць позбавлення волі (ч. 1 ст. 393 КК України) є загальним рецидивом, а повторна втеча, за умови, що особу за попередню втечу вже було засуджено, є спеціальним пенітенціарним рецидивом, передбаченим у ч. 2 ст. 393 КК України.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем нерозкритості теми, тому що значна кількість проблем кримінально-правової та кримінологічної характеристики рецидивної злочинності залишається дискусійною. Зокрема, це характеристика сучасного стану цього виду злочинності в Україні, визначення поняття «рецидивна злочинність», кримінологічне розуміння рецидиву злочинів, причини та умови вчинення повторних умисних злочинів у місцях позбавлення волі (пенітенціарний рецидив). Дискусійним є також питання про судимість особи, яка виключає рівність громадян перед законом.

Стан дослідження. Науковий аналіз проблем пенітенціарного і постпенітенціарного рецидиву досліджується багатьма українськими вченими. Великий внесок у наукове розроблення відповідної проблеми зробили такі вчені, як Ю.В. Баулін, В.С. Батиргарєєва, В.В. Голіна, Т.А. Денисова, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.О. Навроцький та інші.

Метою і завданням статті є визначення особливостей правового регулювання пенітенціарного і постпенітенціарного рецидиву, причин і умов рецидиву злочинів, діяльності пенітенціарної системи України, особливостей участі громадськості у протидії пенітенціарному та постпенітенціарному рецидиву, а також визначення параметрів її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Пенітенціарні злочини вчиняються засудженими в місцях позбавлення і обмеження волі і вони є повторними, тобто рецидивними, представляючи тим самим підвищену громадську безпеку. Ці злочини негативно впливають на досягнення мети покарання, підривають авторитет кримінально-виконавчої системи. Тому і ввели службу пробачії, бо це один із способів декриміналізації суспільства. Тобто має бути обґрунтоване співвідношення застосування суворих мір покарання до злісних злочинців, що вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, та інших заходів впливу, не пов'язаних з позбавленням волі, до менш небезпечних правопорушників.

Споконвіку рецидив становив біля третини – інакше кажучи, злочин вчиняв не кожний десятий, а кожний третій зі звільнених. Тобто у самому постпенітенціарному рецидиві нічого дивного і надзвичайного немає [1, с. 45]. Судова практика свідчить, що здебільшого до рецидивістів застосовуються покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. За деякими даними рецидивіст сприяє переходу на злочинний шлях у середньому 3–8 чоловік, особливо з числа неповнолітніх [2, с. 108]. До того ж рецидивісти є активними носіями і розповсюджувачами традицій злочинного середовища та основним джерелом формування організованих злочинних угруповань.

Наявність у особи незнятої або непогашеної судимості є сьогодні спільним моментом практично всіх міркувань про рецидив злочинів. Одні вчені обґрунтовують необхідність судимості, інші виступають проти збереження інституту судимості, бо особа вже була покарана. Автор підтримує позицію Г. Досаєва в тому, що судимість не протирічить демократичним принципам взаємовідносин держави й особистості. Посилання деяких фахівців на відсутність норм про судимість у законодавстві зарубіжних держав у цьому разі не можуть бути взяті до уваги. І тут не йдеться про некоректне ототожнення демократичних ідеалів винятково із західними державами. Йдеться винятково про кримінально-правовий аспект питання. Річ у тому, що відсутність норм про судимість у кримінальному законодавстві зарубіжних держав не виключає наявності тут механізмів і конструкцій, що дозволяють враховувати факт вчинення особою злочину в минулому в оцінці кожного наступного вчиненого ним злочину і постзлочинну поведінку загалом [3, с. 2].

Деякі з видів злочинів – пенітенціарного рецидиву – можуть бути вчинені лише в місцях відбування покарання (кримінально-виконавчих установах). Вказівка на пенітенціарний рецидив є у таких статтях Особливої частини КК України: а) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК України); б) злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК України); в) дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК України); г) втеча з місця позбавлення волі або з під варти (ст. 393 КК України); д) втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК України). Звертає на себе увагу, що для встановлення пенітенціарного рецидиву не має значення, за який саме злочин засуджена особа. В КК України вказується (однак не в усіх випадках) хіба що вид покарання, в ході відбування якого вчинено рецидивний злочин.

Протидія рецидивній злочинності неможлива без того, щоб рецидивісти отримували позитивні стимули від влади для законослухняної поведінки. Самими лише репресіями (покараннями) рецидив не перемогти. Як же бути? На думку автора, є лише один шлях – проактивна діяльність держави, і доповнює цю діяльність церква, яка надає стимули спонукати рецидивістів до незлочинної (етичної) поведінки в суспільстві.

Видається, щоб досягти успіху, необхідно поєднувати три дієві методи протидії рецидивній злочинності:

1. державну пропаганду про значні вигоди для злочинців-рецидивістів, якщо вони будуть дотримуватись правослухняної поведінки в суспільстві;
2. стимулювання злочинців у разі правослухняної поведінки (надання допомоги в побутовому і трудовому влаштуванні);
3. репресивні методи (невідворотність покарання), які будуть застосовані до тих, хто продовжить вчиняти кримінальні правопорушення.

Ідеї гуманізації покарань не зовсім сприймаються громадською думкою. У суспільство проникла кримінальна культура, а необхідно виховувати антикримінальну. Перші два пункти є більш дієвими у перспективі для протидії рецидиву злочинів. Тільки якщо застосовувати всі три пункти в комплексі, третій пункт буде дієвим, і якщо не буде двох перших, то, незважаючи на певні успіхи наших правоохоронних органів, автор переконаний, що рівень рецидивної злочинності знову буде високим.

У юридичній літературі вказується, що рецидивна злочинність зумовлюється загальними причинами й умовами, які породжують злочинність і сприяють їй, і специфічними причинами й умовами, пов'язаними з обставинами вчинення першого злочину, процесом виконання покарання, умовами постпенітенціарного періоду, які впливають на вчинення саме повторних злочинів. Причини та умови рецидивної злочинності – це комплекс взаємодіючих детермінант, пов'язаних з несприятливим зовнішнім середовищем і особою злочинця, які зумовлюють продовження злочинної діяльності. Отже, специфічні причини та умови (детермінанти) рецидивної злочинності можна поділити на три групи: детермінанти, пов'язані з першою судимістю, першим вчиненням злочину особою; детермінанти, зумовлені процесом відбуття покарання, особливо покарання у виді позбавлення волі; детермінанти, які впливають на постпенітенціарну адаптацію.

Суттєве значення для рецидиву злочинів має факт продовження перебування особи у криміногенному середовищі або повернення її у нього після відбуття покарання чи умовно-дострокового звільнення. Поновлення старих зв'язків, криміногенне оточення, спілкування з особами з недалеким кримінальним минулим, кримінальна субкультура, встановлення нових, провокуючих контактів та інше сприяє створенню злочинних угруповань і вчиненню ще більш тяжких злочинів. За вибірковими даними близько 70% тих, хто раніше відбув покарання, знову потрапляють у те саме соціальне оточення, яке раніше негативно вплинуло на них. До речі, вони й самі шукають і знаходять таке спілкування.[4 с. 310]. Недостатня ефективність покарання залежить від помилок у практиці його застосування, що також призводить до постпенітенціарної рецидивної злочинності. Для успішної реалізації мети покарання не лише в законодавстві, а й у судовій практиці повинно

забезпечуватися розумне співвідношення видів покарань, їх мінімального та максимального строків (щоб не було великого розриву), змісту в них елементів кари та виправлення. Лібералістичні ідеї прощення, примирення для рецидивістів у нашому суспільстві неприйнятні.

Діяльність установ виконання покарань повинна бути спрямована насамперед на досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених, що значною мірою впливає й на стан постпенітенціарної злочинності, викорінення в засуджених негативних поглядів і звичок. Своєю чергою це вимагає від персоналу установ виконання покарань високого рівня професіоналізму, наполегливості та толерантності. Пенітенціарна система України (на заміну кримінально-виконавчої) повинна мати собі за мету не тільки виконання покарань, але й каяття щодо вчиненого особою злочину. Зазначені цінності мають бути в процесі будь-якого покарання, а також пробації (покарань, не пов'язаних з позбавленням волі) і в період постпенітенціарного впливу вже на звільнену від покарання особу. Із багатьох досліджень постпенітенціарного рецидиву умовно-достроково звільнених від подальшого відбування покарання випливають тенденції, що раніше повертаються до злочинної діяльності особи, які мають більший кримінальний досвід та сформовані асоціальні установки [5 с. 69].

Ці чинники перебувають поза увагою діючої нормативно-правової бази у сфері застосування умовно-дострокового звільнення, звільнення на підставі закону про амністію та акта про помилування. На думку автора, їх стараються оминати, а здоровий підхід (навіть врахування думки потерпілого від злочину) у оцінці ризику вчинення постпенітенціарного рецидиву підміняється недоречним намаганням поставити на чолі поведінку засудженого в установі виконання покарання, його відношення до роботи, до навчання тощо. Окрім цього, питання соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання, до умов життя у суспільстві законодавчо врегульовані, але проблеми звільнених залишаються невирішеними. Причинами тому є недостатнє фінансування, відсутність центрів соціальної реабілітації на більшості території України, недостатня активність громадськості та, звичайно, невміння звільнених від відбування покарання самотійно вирішувати свої проблеми.

До заходів цього напрямку боротьби з постпенітенціарною рецидивною злочинністю належать також дорадча консультативна участь громадськості у законотворчій роботі щодо вдосконалення кримінального, кримінального процесуального, адміністративного, кримінально-виконавчого законодавства підвищення рівня оперативно-розшукової роботи з виявлення і припинення злочинної діяльності злісних рецидивістів і професійних злочинців, надійної взаємодії і координації зусиль правоохоронних органів у виконанні програм протидії постпенітенціарній рецидивній злочинності. Також слід звернути увагу на те, що є створення незаконних перепон для осіб, звільнених від відбування покарання, у прийнятті на роботу, неформальні обмеження спілкування, у побуті тощо.

Автор статті погоджується з С.Ю. Лукашевичем, що відповідно до «Мінімальних стандартних правил поведіння з в'язнями», схвалених Організацію Об'єднаних Націй, громадськість не тільки допомагає звільненим

в'язням знаходити своє місце в суспільстві, а також піклується про те, щоб такі в'язні отримували необхідні документи і свідоцтва, знаходили придатне житло і роботу, мали придатний і достатній для даного клімату і пори року одяг, володіли засобами, достатніми для переїзду на місце призначення і для життя протягом періоду, що настає після звільнення. Згідно з «Європейськими пенітенціарними (в'язничними) правилами» громадськість повинна постійно бути проінформованою щодо пенітенціарної системи та роботи, виконуваної персоналом пенітенціарних установ, аби сприяти кращому розумінню між пенітенціарними установами та суспільством. Пенітенціарне керівництво повинно залучати громадян добровільно працювати в пенітенціарних установах. Отже, правом на об'єднання, в тому числі з метою протидії пенітенціарному і постпенітенціарному рецидиву, володіють всі громадяни держави, якщо на це немає законних обмежень, для чого сформовано належну базу міжнародно-правових гарантій [6].

Висновки. Таким чином, динаміка пенітенціарного та постпенітенціарного рецидиву знаходиться в тісному зв'язку з динамікою первинної злочинності, оскільки збільшення числа осіб, що мають судимість чи відбувають покарання в установах виконання покарань, зумовлює й зростання кількості злочинів, які будуть кваліфіковані як рецидивні. Діяльність виправних закладів повинна бути спрямована насамперед на досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених, що значною мірою впливає й на стан пенітенціарного рецидиву, викорінення у засуджених негативних поглядів і звичок. Подальші дослідження пенітенціарного і постпенітенціарного рецидиву є необхідними та доцільними.

Література

1. Навроцький В.О. Інтерпретація злочинності вустами теперішніх очільників органів кримінальної юстиції України. Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 грудня 2016 р.) / за ред. В.Я. Тація, Б.М. Головікіна. Харків : Право, 2016. 236 с.
2. Кримінально-виконавче право України : навчальний посібник / за ред. проф. А.Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624с.
3. Досаев Г.С. Перспективы совершенствования норм о рецидиве преступлений. URL: <http://ukr-pravo.at.ua/index/0-888> (дата звернення: 04.12. 2019).
4. Крижна В.В. Рецидивна злочинність в Україні та шляхи її подолання. URL: <http://elar.haia.kiev.ua/bitstream/123456789/7242/1/%2B%20> (дата звернення: 04.12. 2019).
5. Кравчук П.П. Деякі питання рецидиву умовно-достроково звільнених. Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 4 травня 2011 р. Київ: 2011.
6. Лукашевич С.Ю. Правові засади участі громадськості у протидії рецидивній злочинності / URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9734/1/Lukashevych_27-33 (дата звернення: 04.12. 2019).

А н о т а ц і я

Телефанко Б. М. Пенітенціарний і постпенітенціарний рецидив. – Стаття.

У статті аналізуються пенітенціарний та постпенітенціарний рецидив. Пенітенціарний рецидив, за чинним Кримінальним кодексом України, виступає ознакою основного (простого) складу злочину. Про те, що відповідний злочин настає за наявності такого рецидиву, можна зробити висновок з диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Вона повинна містити вказівку, що злочин чиняється під час відбування покарання в установі виконання покарання, до якого раніше було засуджено

особу. Зазвичай це вказівка на суб'єкта злочину, яким виступає особа в період відбування покарання.

Сьогодні вкрай важливо, щоб суспільство усвідомлювало причини та наслідки рецидивної злочинності, розуміло, а не отримувало викривлену інформацію, бо там, де є вакуум офіційної інформації, він заповнюється іншими джерелами. Людину може переконати лише те, що сталося з нею особисто, тобто йдеться насамперед про особу, яка потерпіла від злочину. Важливо, щоб суспільство усвідомлювало цю необхідність – бути підтримкою для таких громадян. І суворі вирoki судів мають бути інструментами для втілення цієї мети. Рецидив злочинів відображає ознаку спадковості антисуспільної поведінки, а не просто факт вторинного порушення норм закону. Природою рецидивної злочинності стурбоване кожне суспільство. І кожне по-своєму шукає варіанти попередити її. Тому попередження цього виду злочинності є одним із найважливіших завдань кримінально-правової політики України. Це зумовлено тим, що рецидивна злочинність є одним із найнебезпечніших різновидів злочинних проявів, специфічним блоком у загальній структурі всієї злочинності, яка має свої закономірності і не може бути викорінена найближчим часом. Максимум можливого у боротьбі з нею – зменшення її до певних розмірів, утримання на контрольованому рівні, здійснення ефективного контролю з боку суспільства за її станом та заходами боротьби з нею.

Самими лише репресіями (покараннями) пенітенціарний і постпенітенціарний рецидив не перемогти. Є лише один шлях – активна діяльність держави, і доповнює цю діяльність церква, яка надає стимули спонукати рецидивістів до незлочинної (етичної) поведінки в суспільстві.

Ключові слова: рецидив злочинів, громадськість, місця позбавлення волі, покарання, детермінанти злочинності.

S u m m a r y

Telefanko B. M. Penitentiary and postpenitentiary relapse. – Article.

The article analyzes penitentiary and postpenitentiary relapse. Penitentiary recidivism under the current Criminal Code of Ukraine is a sign of the basic (simple) composition of the crime. The fact that responsibility for the relevant crime comes in the presence of such recidivism can be inferred from the disposition of the article of the Special part of the Criminal Code of Ukraine. It must state that the crime is committed while serving a sentence in a penitentiary to which the person has previously been sentenced. Typically, this is an indication of the subject of the crime committed by the person during the sentence.

Today, it is crucial for society to be aware of the causes and consequences of recidivism. Of course, it did not receive any distorted information, because where there is a vacuum of official information, it is filled with other sources. A person can only be persuaded by what has happened to him personally, that is, first of all, a person who has been a victim of a crime. It is important for society to be aware of this need – to be supportive for such citizens. And the harsh judgments of the courts should be the tools to accomplish this. The recurrence of crimes reflects a sign of heredity of antisocial behavior, not simply a fact of secondary violation of the law. The nature of recidivism is a concern for every society. And everyone in their own way is looking for options to warn her. Therefore, preventing this type of crime is one of the most important tasks of Ukraine's criminal justice policy. This is due to the fact that recidivism is one of the most dangerous types of criminal manifestations, a specific unit in the overall structure of all crime, which has its own laws and cannot be eradicated in the near future. The maximum possible to combat it is to reduce it to a certain size, to maintain it at a controlled level, to exercise effective control by society of its condition and measures to combat it.

Penal and postpenitentiary relapse alone cannot be overcome by repression (punishment) alone. There is only one way. The activity of the state is complementary to the activity of the church, which provides incentives to induce recidivists to conduct noncriminal (ethical) behavior in society.

Key words: recidivism, public, places of imprisonment, punishment, determinants of crime.